

8. **Ренан Е.** Що таке нація?/ Е. Ренан / Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2006. – 684 с.
9. **Шмиттер Ф.** Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 87- 96.

УДК 327. 2

Т. П. Лаврук

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

КОЛІЗІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ: В ПОШУКАХ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Суперечності функціонування демократії тривалий час є резонансним фактором досліджень у галузі політичної науки. Широкий інтерпретаційний спектр часто не стільки вносить змістовну визначеність, скільки остаточно заплутує сприйняття цього феномену. За таких обставин вирішального значення набуває виявлення причинно-наслідкових зв'язків, які призводять до суперечливих вердиктів щодо демократії.

Ключові слова: демократія, політична сфера, функціонування, інтерпретація, причинно-наслідкові зв'язки, змістовний генезис.

Противоречия функционирования демократии длительное время является резонансным фактором исследований в области политической науки. Широкий интерпретационный спектр часто не столько вносит содержательную определенность, сколько окончательно запутывает восприятие этого феномена. При таких обстоятельствах решающее значение приобретает выявление причинно-следственных связей, которые приводят к противоречивым вердиктам в отношении демократии.

Ключевые слова: демократия, политическая сфера, функционирования, интерпретация, причинно-следственные связи, содержательный генезис.

Contradictions associated with the operation of democracy have long been a resonance factor of studies in political science. A wide range of interpretation often not so much making a substantial certainty as completely confuses the perception of the phenomenon. In such circumstances, the crucial importance belongs to identification of cause-and-effect relationships that lead to inconsistent verdicts on democracy.

Keywords: democracy, the political sphere, operation, interpretation, causal relationships, meaningful genesis.

У праці «Про демократію» Роберт Даль зазначав: упродовж двадцяти століть, протягом яких демократія обговорювалася, дискутувалася, аналізувалася, ігнорувалася, підтримувалася, стверджувалася, реалізовувалася, руйнувалася і зазнавала аргументаційних атак, згоди щодо деяких найбільш фундаментальних аспектів, котрі відносять до її сутності, так і не виникло. Від себе додамо: аналогічне зауваження виявилось б цілком справедливим, якщо його екстраполювати на вище демократії, ідеології та деяких інших поширених феноменів сучасної суспільної дійсності, які мають найвищий рейтинг вживаності й за всіма канонами формальної логіки мали б бути понятійно найбільш виразними, прозорими і несуперечливими.

Високим рівнем аргументованості позначена теза, згідно з якою «демократія може успішно функціонувати лише тоді, коли члени суспільства володіють специфічною (демократичною) політичною культурою (консенсусною, неконфліктальною). Коли ж така культура суспільству не притаманна, то про демократію не може бути й мови навіть за наявності демократичних інститутів. Які ж фактори, що впливають на становлення демократичного режиму, визначають його стабільність, або, навпаки, стають причиною падіння? Прагнення дати відповідь на це запитання привела багатьох дослідників до визначення культурних факторів, які поряд з інституціональними, політичними та економічними розглядалися як одне з можливих пояснень» [1, с. 76-77].

Спроба скласти перелік визначень демократії як форми правління, політичного режиму і способу життя привела Р. Дала до впровадження в науковий обіг терміну «поліархія», що означає форму правління більшості громадян (на протигагу монархії та олігархії)». Концепція поліархії є неоелітистським варіантом плюралістичної демократії, за якої акцент робиться на плюралізмі

інтересів груп і організацій, на змагальності їхніх шансів на перемогу, на здійсненні влади або на вплив на владу. Виходячи із взаємозв'язку між ідеальною та реальною демократією, з деяких невідповідностей у функціонуванні демократії у сучасному суспільстві, Р. Даль аналізує парадокси демократії. У наші дні розбіжності між цими двома значення демократії (емпіричною та ідеальною, метою та ідеалом) призвели до складного й неоднозначного визначення концепції демократії. Справді, демократія, по суті, є елітарною і прагматичною. Вона має як певні переваги, так і вади. Участь у здійсненні владних повноважень вимагає підбору осіб, що беруть участь в обговоренні й ухваленні рішень незалежно від рівні їхньої компетентності, підготовленості та спеціалізації. У цей контекст списується і функціонування сучасної бюрократії, котра науково обґрунтована М. Вебером як необхідний інструмент для організації раціонального й ефективного функціонування сучасного суспільства, а згодом стає нефункціональним, руйнівним фактором соціального механізму» [1, с. 77-78].

Згідно з Р. Міхельсом, демократія потребує особистої участі у прийнятті рішень усе більшої кількості людей, що досягається лише завдяки розширенню бюрократичного контролю над діяльністю політичних партій і профспілок, а також зосередженню влади в руках невеликої групи осіб – бюрократів. Так демократія наражається на суперечність, яку неможливо подолати. «Г. Моска ставив під сумнів саме поняття «демократія», оскільки публічне правління зосереджується в руках домінуючих меншостей (еліти), а підлегла більшість (маси) свідомо чи неусвідомлене зважає на цю обставину. Він вважав, що будь-яка політична влада є олігархічною, вбачаючи в представницькому парламентському правлінні «вироджену форму демократії». На думку Г. Моски, демократія Аристотеля була, по суті, аристократичною для більшості членів суспільства (демосу). Нині ж демократія є маскуванням міноритарної влади, «плутократичної» демократії. Він вважав демократією утопією, міражем, у гонитві за яким некомпетентні маси, стаючи об'єктом маніпуляцій з боку демагогів, прокладають шлях диктатурі в її сучасних виявах (соціалізм та фашизм)» [1, с. 80].

Як згадував Алексіс де Токвіль, ніщо так не вражає за результатами знайомства зі США, як всезагальна рівність умов. Ця рівність – фундаментальний факт американського життя. Вона поширюється значно далі законів США, панує над усіма сферами суспільного буття, інтенсивно генерує громадську думку, породжує почуття, навіює відповідний спосіб дій і модифікує будь-яке суспільне явище. Токвіль одним з перших розгледів, що епоха лідерства Європи в світовій політиці минула: відтоді основний досвід демократії формували вже США. Ще на початку XIX століття більшість англійців вважали цю країну інтелектуально провінцією. Вони іронізували з «дикунства й обмеженості» громадян США, не розгледівши, що з учня Європи ця країна неухильно перетворюється на вчителя і провідного гравця.

Токвіль зауважив, що демократія більш небезпечна для свободи, ніж монархія чи аристократія. Авторитет монарха є суто фізичним. Він контролює практично все в житті підлеглих, але не спроможний підпорядкувати їхні думки. Натомість демократичний деспотизм більш екстенсивний і м'який: не вдаючись до тортур, він змушує людей деградувати. Деспотизм демократії зумовлений владою громадської думки, яка придушує і висміює непопулярні погляди. Без жахів аутодафе неортодоксально мислячий індивід раптом виявляє, що його кар'єра зруйнована, його піддали остракізму і презирству співгромадяни, а впевнені в його невинності друзі звели до мінімуму спілкування з ним, аби раптом самим не постраждати. Токвіля надзвичайно непокоїв цей тихий терор, який не страчує людину, а просто не дає їй жити, не тиранізує, а виснажує людей настільки, що народ перетворюється в легко кероване стадо, а уряд – в пастуха.

Ставлення Токвіля до окресленої тенденції було двоїстим. Він гостро відчував цінність особистості та її унікальність, а посередність і тривіальність демократії його пригнічувала і драгувала. Токвіль визнавав: коли бачиш величезну масу істот, подібних одна одній, де ніхто не вищий і не нижчий, то мимоволі здригаєшся від такої одноманітності й починаєш жалкувати про минуле – незалежно від того, якими б не були його недоліки.

Втім, свою фундаментальну працю Токвіль все-таки завершує на оптимістичний лад: можливо, рівність менш піднесена, однак вона більш справедлива, і саме в цій справедливості – джерело її безальтернативної величі й краси. Він наголошував, що індивід не повинен вважати себе безпомічним на тлі дії сліпих сил – історії, природи, раси тощо. Безперечно, кожен знаходиться в межах деякого фатального кола, переступити через яке він не в змозі. Однак в межах цього кола індивід має майже необмежені можливості. Аналогічна концептуальна теза стосується і суспільств: ми не можемо завадити поширенню тенденцій рівності, але від нас значною мірою залежить, до чого вони призведуть – до свободи чи рівності, варварства чи просвітництва, злиднів чи процвітання.

Як писав К. Поппер у «Відкритому суспільстві та його ворогах», основною критеріальною

ознакою, атрибутом «відкритості» суспільства є демократія, котра володіє потужним критичним потенціалом індивідуальної та суспільної свідомості: в такому суспільстві не лише ставляться терпляче, а й усіляко стимулюють інакодумство, інтелектуальну свободу як окремих індивідів, так і соціальних груп, спрямовану на розв'язання соціальних проблем і динамічне реформування суспільства. Для К. Поппера надзвичайно важливою була така ієрархія цінностей: спочатку – свобода, потім – справедливість. У вільному суспільстві засобом критики і реформаторських перетворень з'являються непогані шанси для досягнення справедливості; натомість у суспільстві, закритому для критики, як правило, й мови не може бути про справедливість.

Як влучно зауважують Т. Дай та Х. Цайглер, «іронія демократії» полягає в тому, що саме еліти, а не маси, в найбільшій мірі втілюють демократичні цінності сучасного суспільства; демос же здебільшого виявляється носієм авторитарних, екстремістських і загалом антидемократичних тенденцій: «Маси не надають переваги демократичним «правилам гри»; коли вони політично активовані, то практично завжди виходять за межі цих правил і вдаються до насилля» [5, с. 500].

З огляду на зазначену обставину з метою послідовної реалізації власних принципів і задля надійної стабілізації демократія має істотно обмежувати і знижувати рівень безпосередньої замученості громадян у процесі вироблення, прийняття і реалізації політичних рішень. Небезпека для такої реалізації чатує не стільки з боку окремих кланів, які акумулюють в своїх руках джерела і ресурси влади, скільки і насамперед з боку мас, котрі претендують на безроздільну монополію. Відтак, другою «іронією демократії» є те, що саме маси, а не еліти є найбільшою небезпекою для демократичних перспектив сучасного суспільства.

Демократичні системи із гранично широким представництвом якраз і призводять до некерovanості держави. Беручи до уваги цю особливість, влада повинна бути істотно незалежною від настроїв виборців, інакше вона виявиться неспроможною здійснювати відповідальну політику. Р. Даль влучно зауважив, що напружена конкуренція цілком об'єктивно змушує політичні еліти чутливо реагувати на потреби виборців. Втім, не менш об'єктивно це відкриває шлях для тотального популізму і охлократичної трансформації демократичної системи. Напрошується висновок: необхідна не лише чутливість, а й деяке дистанціювання управлінської ланки від поточних вимог і тактичних інтересів мас, інакше стратегіями національного (суспільного, державного) розвитку не буде досягнуто.

На протигагу поширеному стереотипу фашистська чи комуністична диктатура, як правило, не є прямою узурпацією влади, а з'являється в результаті спротиву корумпованому режиму. Не варто робити розлогий історичний екскурс, аби переконатися в очевидному: тоталітарні рухи мали масовий характер і виникали внаслідок широких народних протестів. Неможливо уявити перемогу тоталітарного руху за умов суспільного добробуту і процвітання. Основою успіху тоталітаризму є знову-таки не політична узурпація, а віра в його мету на початковій стадії. Маси вірили не стільки в Гітлера, Сталіна чи Мао Цзедуна, скільки в ідеї світлого майбутнього, в те, що вожді не лише хочуть, а й спроможні забезпечити настання такого майбутнього.

Як слушно наголошує Дж. Сарторі, «визначаючи демократію лише як виборну поліархію, ми ігноруємо аспект ефективності функціонування системи, оскільки електоральна конкуренція забезпечує не якість результатів, а лише їх демократичний характер. Що ж стосується чеснот кінцевого продукту, то вони залежать від якості, а не від чутливості лідерства» [6, с. 171]. Тому кожна революція має сенс лише в тому разі, якщо обрала своєю метою відновлення демократії, але не в евфемістичному сенсі – як «правління народу» або «влада більшості», а тоді, коли соціальні інститути в особі всезагальних виборів і права народу змістити уряд реалізують суспільний контроль за діяльністю владних структур і здійснюють ненасильницькі реформи.

У політичній науці високим рівнем консенсусу володіє теза щодо корелятивної залежності між рівнем життя у країні та перспективами демократичного ладу: чим вищий рівень ВВП на душу населення, тим більш реальною є вірогідність демократії. Зокрема, «з 1950 по 1999 роки тривалість існування демократії у країні зі середньодушовим доходом менше 1000 доларів складала приблизно 12 років. При доходах на душу населення 1000 – 2000 доларів демократичне правління мало шанс тривати 25 років. При доходах понад 6000 доларів демократію змінити практично неможливо. Незалежно від будь-яких інших факторів жодного разу демократія не була демонтована в країні зі середньорічним доходом вищим, ніж у Аргентини в 1976 році (6055 доларів). Відтак, має рацію Сеймур Липсет, стверджуючи, що чим багатша країна, тим більше в неї шансів зберегти демократію» [3, с. 153]. Щоправда, з наведеного правила існують висновки – насамперед в особі країн, які раптово збагатилися за рахунок експорту корисних копалин. У їхньому випадку еволюція збагачення була настільки раптовою, що практично не позначилася на еволюціонуванні демократії.

Уподібнення демократії капіталізму – також доволі поширена теза. Втім, навіть якщо таку кореляцію відрекомендувати правилом, то з нього існує ще більше винятків, оскільки капіталізм

і демократія нетотожні не лише на концептуальному рівні, а й у практичній сфері. Як зазначає Олексій Якубін, «вільна економіка і капіталізм напрочуд добре почувають себе не за демократії, а за авторитарних способів керівництва, коли незначна меншість за допомогою наявних у неї силових та управлінських важелів може нав'язувати свої інтереси більшості населення. З іншого боку, відсутність дикого капіталістичного ринку у багатьох випадках не заважає, а сприяє розвитку демократії і свободи у найрізноманітніших формах: регулювання ринку, потужний державний сектор і «велика держава» сприяють вираженню інтересів більшості населення» [4, с. 2].

Ініціаторами реформування елітаризму шляхом його зближення з класичною теорією демократії були К. Мангейм (1893 – 1947) та Й. Шумпетер (1883 – 1950). Ці дослідники намагалися довести, що елітаризм та демократизм за певних умов можуть бути сумісними. Зокрема Шумпетер вважав, що демократія існує там, де влада завойовується за допомогою боротьби за голос народу. Він виклав свої погляди у праці «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1942). Політичну демократію він осмислює за аналогією з конкурентною боротьбою, що ґрунтується на інтересах економічного ринку, а політичний процес розглядав як процес ринковий, у якому виборці мають певний попит, а бюрократи і політики виступають з пропозицією. «Залишаючи за автономними елітами відповідальність за ухвалення політичних рішень, демократія сприймається ним як щось сумісне з бюрократичними, політичними та економічними інститутами» [1, с. 80].

Дослідницька інтрига зберігається і щодо співвідношення демократії та бюрократії. Уведений у науковий обіг Ж. Гурне (1712 – 1759), термін «бюрократія» спочатку тлумачився як система управління, за якою суспільні інтереси підпорядковуються інтересам чиновницької адміністрації. У наш час цей термін має такі смислові значення: «1) адміністративна система, створена на постійній основі відповідно до певних традиційних професійних правил; 2) система правління, за якої вищі виконавські функції належать професійним адміністраторам, а не обраним представникам влади; 3) корпус державних професійних службовців, визначних окремою соціальною групою з певними інтересами і ціннісними орієнтаціями. Якщо раніше поняття «бюрократія» вживалося лише стосовно урядових установ, то зараз його використовують щодо будь-якої великої організації, котра має розгалужений штат управлінців. Цей термін використовується і в зневажливому значенні – для акцентування характерних вад бюрократичного адміністрування: рутини, байдужості, інертності, тяганини, неефективності, марнославлення, агресивності та інших негативних проявів, що асоціюються з неефективним адмініструванням» [1, с. 78].

Цілком природно, що бюрократія як правління бюро часто протиставляється репрезентативним системам правління. М. Вебер у праці «Господарство і суспільство» характеризує проблематику бюрократії, ґрунтуючись на системному підході, особливо підкреслюючи, що «бюрократія є найбільш раціональною формою здійснення влади у правовій державі. Згідно з М. Вебером, бюрократична еліта замінила аристократичну тяганину. Волонтаристська влада, заснована на примхах, емоціях і упередженості її носіїв, була замінена на правління експертів (професіоналів), покликаних ухвалювати оптимальні рішення. Інакше кажучи, ірраціональна адміністрація була замінена раціональною владою, а безпосередньо бюрократія почала персоніфікувати панування закону, а не людей» [1, с. 78-79].

Політична теорія відзначається різними підходами до інтерпретації кореляцій між демократією та бюрократією, а також до пояснення причин посилення бюрократизму в суспільстві. Зокрема, «теоретики класичного елітизму (В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс) вважали, що правління обмеженої еліти іншою частиною суспільства (масами) є неминучим. Суть сформульованої ними концепції полягає в ідеї правління суспільством соціальною елітою, групою, класом чи партією, певними особистостями, які володіють особливими, винятковими якостями і здібностями» [1, с. 79].

На сучасну пору існують три основних підходи до розуміння сутності демократії. Перший визначає її в категоріях джерел влади (волі народу), другий – її цілей (загального добра), а третій – процедур, котрі застосовуються під час правління. Згідно з підходом Й. Шумпетера, політичні системи відповідають нормам демократії в тій мірі, в якій представники обираються на основі рівних, чесних і періодичних виборів, під час яких кандидати вільно конкурують за голоси виборців і в яких має право брати участь все доросле населення. Така демократія набуває двох вимірів – боротьби та участі, які Р. Даль відреккомендував ключовими поняттями поліархії як «реалістичної демократії», що визначають ступінь демократичності політичних систем. Відповідно демократія передбачає контроль громадян над політикою, відповідальне правління, толерантність і відкритість у здійсненні політичних намірів, раціональний дискурс з приводу найважливіших суспільних проблем.

Свобода слова, друку, зборів і організацій є необхідними умовами повноцінного здійснення

політичної конкуренції і виборчої кампанії, котра відбувається на принципах демократії. Згідно з критеріально-індикативною шкалою Р. Даля, системи є настільки недемократичними, наскільки вони не допускають опозицію до виборів, або в якій така опозиція є обмеженою чи переслідується, опозиційні газети зазнають цензури і закриваються, відбувається маніпулювання голосами виборців та фальшування результатів виборів. Уряди, котрі виникають на основі виборів, можуть бути неефективними, корумпованими, безвідповідальними і контрольованими різними групами інтересів, не здатними до впровадження політики, необхідними для суспільного блага, однак якщо існують демократичні норми й процедури, то всі недоліки й похибки можуть бути оперативно відкоригованими.

У наш час превалює концептуальний підхід Р. Даля, згідно з яким ідеалом представницької системи є не демократія, а поліархія – влад кількох груп, еліт та прошарків, котрі ефективно здійснюють представницькі функції. Симетричним відповідником цього типу політичного ідеалу є модель, відповідно до якої поліархія є правлінням меншості, яке обирається народом на конкурентних умовах (як правило – на виборах). Демократія ж – на відміну від поліархії – є ідеалом, котрий передбачає рівну участь усіх громадян в управлінні.

Нині демократія як влада більшості здійснюється насамперед засобом представницьких інститутів. Як зазначають Д. Веймер та Е. Вайнінг, «суспільство підійшло б найближче до прямої демократії, якби мало право своєчасно відкликати виборних представників, відповідальних за ухвалення рішень. Тоді відповідальні за такі рішення виробляли б політику принаймні з урахуванням динаміки вподобань» [2, с. 186]. У перспективі інститути представницької демократії необхідно замінити формами і моделями прямої демократії, котра забезпечить індивідуальну і безпосередню участь громадян у прийнятті загальносуспільних рішень.

Якщо ще наприкінці 90-х років ХХ століття основним критеріальним аргументом вибору на користь демократичного розвитку суспільства вважався господарсько-економічний успіх і рівень життя, то нині, після того, як з'ясувалося, що завдяки паразитуванню на природних багатствах можна забезпечити високий рівень достатку, нехтують елементарними демократичними нормами, правами і свободами, вибір на користь демократії все більше набуває ознак вибору культурно-цивілізаційного, аксіологічного та етичного.

Бібліографічні посилання:

1. **Варзарь П.** Демократія і бюрократія: проблема сумісності / П. Варзарь // Політичний менеджмент. – 2010. – №1. – С. 75-83.
2. **Веймер Д. Л., Вайнінг Е. Р.** Аналіз політики: концепція і практика / Д. Л. Веймер, Е. Р. Вайнінг. – К.: Основи, 2000. – 382 с.
3. **Пшеворский А.** Демократия и развитие: что мы знаем и чего не знаем / Адам Пшеворский // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Харьков, 2007. – Вып. 5. – 258 с.
4. **Якубін О.** Чому капіталізм і демократія – це різні речі [Електронний ресурс] / О. Якубін / Режим доступу: Pravda.com.ua / columns/ 2010/07/6/5200305/view_print/.
5. **Dye T. R.** The Irony of Democracy: An Uncommon Introduction to American Politics / T. R. Dye, L. H. Zeigler. - Monterey: Duxbury Press, 1981. – 634 p.
6. **Sartori G.** The Theory of Democracy Revisited / G. Sartori. - Shatham: Shatham House Rublishers, 1987. – 312 p.

УДК 327. 5 (470+571) (73)

О. Ю. Кондратенко

Національний авіаційний університет (м. Київ)

РОСІЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Розглянуто пріоритетні напрями взаємовідносин двох ядерних наддержав у постбіполярний період. Зокрема коротко розкрито питання співпраці у галузі ядерної безпеки та міжнародної стабільності, а також проаналізовано причини та наслідки суперечностей у геополітичній сфері.

Ключові слова: Російська Федерація, США, напрямки взаємовідносин, ядерне роззброєння.

Рассмотрены приоритетные направления взаимоотношений двух мощных ядерных государств – Российской Федерации и Соединенных Штатов Америки в постбиполярный